
ARTYKUŁY

KONRAD WALERSKI

ORCID: 0009-0004-4576-3383

Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder)

walerski@europa-uni.de

Modernizacja wsi na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski Ludowej w refleksji socjologicznej

Słowa kluczowe: historia polskiej socjologii, modernizacja socjalistyczna, Ziemie Zachodnie i Północne, wieś w okresie PRL, gospodarka uspołeczniona

Keywords: history of Polish sociology, socialist modernization, Western and Northern Lands, rural areas during the Polish People's Republic (PRL), socialized economy

Wprowadzenie

Jednym z najważniejszych elementów reform modernizacyjnych podjętych po zakończeniu drugiej wojny światowej przez komunistyczne władze Polski było dążenie do unowocześnienia polskiej wsi¹. Potrzeba wzmoczonej polityki rolnej wynikała z ówczesnej ogólnogospodarczej koncepcji rozwoju, a w szczególności z konieczności odbudowy i niwelacji zacofania społeczno-gospodarczego wsi w Polsce Centralnej i Wschodniej, zwiększenia produkcji rolnej oraz zagospodarowania i zespolenia Ziem Zachodnich i Północnych z resztą kraju². Zaangażowanie władz na rzecz ludności wiejskiej miało również na celu utrzymanie i umacnianie władzy

---

¹ Por. *Manifest PKWN* z 22.07.1944; Monika Karbowska, „Manifest PKWN i osiągnięcia Polski Ludowej”, *Studia Krytyczne* 7 (2019): 50–52.

² Por. Władysław Misiuna, „Osiągnięcia i perspektywy rozwoju rolnictwa Ziem Zachodnich”, w: *Rozwój gospodarczy Ziem Zachodnich w dwudziestolecie Polski Ludowej i jego perspektywy*, red. Wincenty Kawalec (Poznań: Instytut Zachodni, 1964), 122.

politycznej, która bezpośrednio odwoływała się do „ludu”, „klasy robotniczej” i „mas”, i postulowała budowę socjalistycznego systemu społecznego w Polsce³.

Zapoczątkowany już w 1944 roku rewolucyjny proces przebudowy stosunków społecznych, gospodarczych i politycznych w kierunku nowoczesnego państwa polegał w znacznej mierze na realizacji zaczerpniętych z ZSRR założeń socjalizmu państwowego oraz na rozwoju gospodarki centralnie planowanej⁴. Wyznaczona w ten sposób ścieżka „socjalistycznej” (a ściślej – „inspirowanej modelem sowieckim”) modernizacji miała być gwarantem cywilizacyjnego postępu i zaspokoić potrzeby zniszczonego w czasie wojny państwa, do których należały m.in.: przyspieszona rozbudowa przemysłu i miast (industrializacja i urbanizacja), reorganizacja tradycyjnego systemu rolnictwa (i w konsekwencji kultury ludowej), rozwój szkolnictwa czy polityki społecznej⁵. Istotną rolę w przyspieszeniu rozwoju społeczno-ekonomicznego odegrał także czynnik mobilności przestrzennej (w postaci przesiedleń, względnie migracji) ludności polskiej z Kresów Wschodnich i jej osadnictwa na przyznanym Polsce terytorium ponemieckim – Ziemiach Zachodnich i Północnych⁶.

Wspomniane zjawiska wywarły silny wpływ na rozwój polskiej wsi. Przede wszystkim przyczyniły się do awansu społecznego ludności wiejskiej i włączenia jej do nowego socjalistycznego społeczeństwa Polski. Tak zapoczątkowany proces socjalistycznej modernizacji wsi objął próby tworzenia rolnictwa uspołecznionego – poprzez kolektywizację, „pegeeryzację”, profesjonalizację zawodu rolnika czy też dyfuzję innowacji⁷.

W związku z dalszymi skutkami tychże procesów społeczno-gospodarczych, następującymi ze szczególnym nasileniem na Ziemiach Zachodnich i Północnych, wieś bardzo szybko stała się przedmiotem zainteresowań socjologów, którzy na podstawie empirycznych badań terenowych analizowali uwarunkowania i następstwa dokonujących się na jej obszarze przeobrażeń. Ich obserwacje i tworzone na ich podstawie opracowania naukowe stanowią, moim zdaniem, interesujący dowód postępu

³ Por. Janusz Żarnowski, „Społeczeństwo polskie”, w: *Społeczeństwo polskie w XX wieku*, red. Janusz Żarnowski (Warszawa: Instytut Historii PAN, 2003), 46, 53–55; Włodzimierz Mędrzecki, „Chłopi”, w: *Społeczeństwo polskie w XX wieku*, red. Janusz Żarnowski (Warszawa: Instytut Historii PAN, 2003), 148.

⁴ Por. Dariusz Jarosz, „Problemy z peerelowską modernizacją”, *Kwartalnik Historyczny* 2 (2013): 365–383.

⁵ Por. Jacenty Siewierski, „Modernizacja”, w: *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, red. Jolanta Polakowska-Kujawa (Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 1994), 179; Piotr Koryś, „Jak zbudować szklane domy? O polskich próbach polityki modernizacyjnej od upadku I Rzeczypospolitej do dzisiaj”, w: *Modernizacja Polski. Kody kulturowe i mity*, red. Jan Szomburg (Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, 2008), 18–21.

⁶ Por. Czesław Osękowski, *Społeczeństwo Polski Zachodniej i Północnej w latach 1945–1956* (Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, 1994).

⁷ Izabella Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008), 322.

i dokumentują historię modernizacji polskiej wsi, szczególnie w latach 60. i 70. XX wieku. Refleksja socjologiczna nad tym zagadnieniem uwidacznia szanse i blokady w przystosowywaniu się człowieka głęboko tkwiącego w tradycyjnej rzeczywistości społecznej do nowych (i nowoczesnych) warunków życia⁸.

Tak zarysowaną problematykę chciałbym przedstawić w trzech aspektach. Pierwszy dotyczyć będzie historycznej i socjologicznej koncepcji „modernizacji” oraz jednego z jej wariantów, jakim jest model „socjalistycznej modernizacji”. Zostaną nazwane tu także główne obszary oddziaływania tego procesu, które dotyczyły nie tylko wymiaru ogólnopolskiego, ale zwłaszcza polskiej wsi. Drugi aspekt dotyczyć będzie historycznych uwarunkowań socjalistycznej modernizacji polskiej wsi. Najważniejszą – trzecią – część artykułu stanowić będzie przegląd literatury naukowej polskich socjologów w zakresie procesów społecznych i gospodarczych, które stanowią egzemplifikację wspomnianej ścieżki modernizacyjnej.

Koncepcja „socjalistycznej modernizacji”

Na początku chciałbym wyjaśnić kwestie terminologiczne. Za Piotrem Sztompką uznać należy, że modernizacja jest długofalowym, złożonym procesem społecznych, politycznych, ekonomicznych, kulturowych i mentalnych przeobrażeń na świecie, których szczyt przypadł na wiek XIX i XX⁹. Jako idea przyspieszonego rozwoju modernizacja miała przyczynić się do zacierania nierówności społeczno-gospodarczych w krajach izolujących się od Zachodu (np. Japonia ery Meiji (1868–1912)¹⁰), zniszczonych działaniami wojennymi (jak państwa Europy Zachodniej po 1945 r.), słabo rozwiniętych (państwa postkolonialne w Azji, Afryce i Ameryce Południowej) czy prowadzących militarną i ekonomiczną rywalizację z Europą Zachodnią i USA (ZSRR i kraje bloku wschodniego).

Modernizacja jest również teorią rozwoju społecznego i narzędziem badawczym socjologów, którzy za jej pomocą opisują, interpretują i wyjaśniają zmianę społeczną, jaką jest przejście społeczeństw ze stanu zacofania (i tradycji) do nowoczesności¹¹.

---

⁸ Por. m.in. Florian Znaniecki, „Znaczenie rozwoju świata i człowieka”, w: *Pisma filozoficzne*, t. 1 (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987), 212–213; Florian Znaniecki, „Humanizm i poznanie”, w: tegoż, *Pisma filozoficzne*, t. 2 (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987), 240.

⁹ Por. Piotr Sztompka, *Socjologia zmian społecznych* (Kraków: Znaki, 2005), 130.

¹⁰ Por. Jacek Splisgart, „Przemiany ery Meiji (1868–1912). Modernizacja a formowanie się «nowej» tożsamości w Japonii”, *Gdańskie Studia Azji Wschodniej* 10 (2016).

¹¹ Por. Kazimierz Krzysztofek, Andrzej Ziemiński, „Czynnik kulturowy w procesie modernizacji społecznej”, w: *Kultura a modernizacja społeczna*, red. Kazimierz Krzysztofek, Marek S. Szczepański, Andrzej Ziemiński (Warszawa: Instytut Kultury, 1993), 6.

Czym jednak jest nowoczesność? Z reguły jest określana jako epoka historyczna zapoczątkowana wpływami idei Oświecenia, a następnie rewolucji amerykańskiej, francuskiej i przemysłowej w Anglii czy w końcu proletariackiej¹². Szemu'el Noach Eisenstadt, dostrzegając różnorodne podłoże zmian społecznych, stwierdził, że „najlepszym sposobem zrozumienia świata współczesnego, szczególnie historii nowoczesności, jest ujmowanie jej jako opowieści o ustawicznym formowaniu się, konstytuowaniu, rekonstruowaniu i rozwoju zwielokrotnionych, zmieniających się oraz często współzawodniczących i ścierających się nowoczesności”¹³. Według tej definicji istnieje wiele form nowoczesności, spośród których interesuje mnie *typ socjalistyczny*, istniejący względnie niezależnie od *typu zachodniego*. Wspomnieć tu warto podobne interpretacje „pluralistycznych” systemów społecznych i systemów rozwoju, jak teoria systemów-światów Immanuela Wallersteina¹⁴ czy teoria wielości cywilizacji Feliksa Konecznego¹⁵.

Kolejną właściwością modernizacji jest jej powiązanie z teorią rozwoju zależnego. Przebiega ona najczęściej na zasadzie relacji zależności pomiędzy *państwem peryferyjnym* a *centrum postępu* (w przypadku Polski po 1945 roku – między nią a ZSRR)¹⁶. Jak podkreśla Sztompka, modernizacja to „zamierzony, ukierunkowany, zaplanowany proces, (...) który zbliża się do uznanego modelu nowoczesności, zwykle wzorca istniejącego społeczeństwa, które uważa się za nowoczesne”¹⁷. Modernizacja jest zatem czymś więcej niż tylko teorią socjologiczną, a mianowicie z góry określonym modelem rozwoju, pewnym wzorem naśladownictwa czy też mniej lub bardziej rewolucyjnym programem reformatorskim. Co ważne, może ona opierać się na określonej ideologii i wdrażać w życie jej pryncypia. W taki właśnie sposób Mojmir Križan widzi ideologię bolszewicką – marksizm-leninizm, który poprzez rewolucję proletariacką miał na celu unowocześnienie Rosji, zaś po drugiej wojnie światowej także „unowocześnienie” państw bloku wschodniego¹⁸.

Filozofia marksistowska oraz sam ZSRR postrzegane były przez część zachodnich intelektualistów już w dwudziestoleciu międzywojennym jako wzorce

---

¹² Por. Wojciech Musiał, *Modernizacja Polski. Polityki rządowe w latach 1918–2004* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013), 33.

¹³ Shmuel Noah Eisenstadt, „Nowoczesności zwielokrotnione. Podstawowy układ odniesienia i problematyka”, *Studia Socjologiczne* 1 (2006): 28, 30.

¹⁴ Por. Immanuel Wallerstein, *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie* (Warszawa: Dialog, 2007), 32–33.

¹⁵ Por. Feliks Koneczny, *O wielości cywilizacji* (Kraków: Gebethner i Wolff, 1935); Feliks Koneczny, *Prawa dziejowe* (Komorów: Antyk, 1997).

¹⁶ Por. Marek S. Szczepański, *Teorie zmian społecznych. Wybrane zagadnienia*, cz. 1: *Teorie modernizacji* (Katowice: Uniwersytet Śląski, 1985), 16–17.

¹⁷ Piotr Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa* (Kraków: Znak, 2002), 508.

¹⁸ Zob. Mojmir Križan, *Vernunft, Modernisierung und die Gesellschaftsordnungen sowjetischen Typs. Eine Kritische Interpretation der bolschewistischen Ideologie* (Peter Lang Verlag, 1991).

nowoczesności¹⁹. Po 1945 roku wskazać należy prace m.in. Ivana Berenda²⁰, Stephena Kotkina²¹, Zygmunta Baumana²², Talcotta Parsonsa²³ czy Johanna P. Arnasona²⁴, w których dokonano zarówno pozytywnych, jak i krytycznych analiz socjalistycznej ścieżki modernizacji w ZSRR. Zagadnienie rozwoju społeczno-gospodarczego w tym państwie stanowiło przedmiot zainteresowania także polskich uczonych związanych z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, którzy przed wybuchem drugiej wojny światowej poświęcili mu kilka krytycznych analiz z pogranicza filozofii, socjologii, historii, politologii, religioznawstwa i teologii²⁵.

Nie można zapominać, że model rozwoju wdrażany w ZSRR pozostawał pod wpływem i w dialogu z Zachodem²⁶. Był nawet „wyrazem fascynacji sowieckich przywódców społeczną i gospodarczą modernizacją krajów zachodnich”²⁷. Często cytowano stwierdzenie Stalina, że „Związek Radziecki musiał nadrobić w ciągu dziesięciu lat to, co Zachód osiągnął w ciągu stu lat”²⁸.

Niezależnie od ideologicznych i częściowo totalitarnych motywacji socjalistycznej ścieżki modernizacyjnej należy przyznać, że wniosła ona istotny wkład w poprawę warunków bytowania społeczeństwa polskiego i podniesienie poziomu życia Polaków (zwłaszcza jeśli porówna się to z okresem międzywojennym i katastrofą drugiej wojny światowej). W okresie 1944/1945–1989 uwidocznił się jednak rozdzźwięk między postulowanym przez władze modelem rozwoju a lokalnym tradycjonalizmem, którego przedstawicielem była zwłaszcza polska ludność pochodzenia chłopskiego.

Szukając cech charakterystycznych, a zarazem kluczowych obszarów funkcjonowania socjalistycznej modernizacji w PRL, chciałbym przedstawić własny model modernizacji, jaki rozwinął się w tym państwie. Wyróżnić można w nim

---

¹⁹ Zob. Sidney Webb, Beatrice Webb, *Is Soviet Communism a New Civilisation?* (London: The Lift Review, 1936).

²⁰ Zob. Ivan Berend, *Central and Eastern Europe, 1944–1993. Detour from Periphery to the Periphery* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

²¹ Zob. Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization* (Berkeley: University of California Press, 1997).

²² Zob. Zygmunt Bauman, *Nowoczesność i zagłada* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992).

²³ Zob. Talcott Parsons, *Das System moderner Gesellschaften* (Weinheim–München: Juventa Verlag, 2009), 158–163.

²⁴ Zob. Johann P. Arnason, „Communism and Modernity”, *Daedalus* 129 (2000), 1: 61–90.

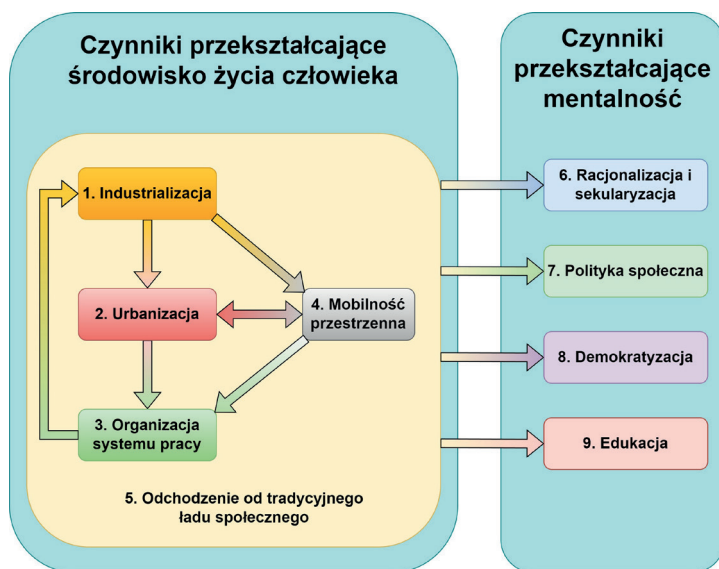
²⁵ Zob. *Cywilizacja i kultura* (Lublin: Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, 1937); *Bolszewizm* (Lublin: Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, 1938).

²⁶ Por. Agata Zysiak, „Socjalizm jako modernizacja – powojenna historia Polski w perspektywie rewizjonistycznej”, *Przegląd Humanistyczny* 2 (2017): 141.

²⁷ Musiał, *Modernizacja*, 163–164.

²⁸ Manfred Hildermeier, *Geschichte der Sowjetunion 1917–1991. Entstehung Und Niedergang des Ersten Sozialistischen Staates* (München: Beck, 1998), 18.

dwa zasadnicze cele tego procesu oraz dziewięć wskaźników rozwoju społeczno-gospodarczego. Pierwszy cel to przekształcenie środowiska życia człowieka (na który składają się procesy: (1) industrializacji, (2) urbanizacji, (3) organizacji systemu pracy oraz (4) mobilność przestrzenna ludności. Drugi cel dotyczy przekształcenia mentalności człowieka poprzez (6) racjonalizację i sekularyzację, (7) politykę społeczną, (8) demokratyzację i (9) edukację. Płaszczyzną wspólną jest postulat (5) odchodzenia od tradycyjnego ładu społecznego. Zależności między tymi zjawiskami zilustrowano na rysunku 1.

Rysunek 1. Model procesu modernizacji w PRL

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe wskaźniki charakteryzują nowoczesne społeczeństwa zachodnie, zaś w modelu socjalistycznym mogą zostać uznane za „(re)artykulację i konkurencyjną alternatywę dla zachodniego modelu dochodzenia do nowoczesności”²⁹. W jaki jednak sposób można ocenić ich efektywność? Po pierwsze – to nie same wskaźniki decydują o nowoczesności, lecz dopiero ich pozytywne rezultaty objawiające się wzrostem szeregu mierników rozwoju, jak np. poziom PKB *per capita*³⁰ czy wzrost

²⁹ Por. Zysiak, „Socjalizm”, 139.

³⁰ Zob. Jędrzej Chumiński, „Strukturalne uwarunkowania nieefektywności gospodarki socjalistycznej”, w: *Modernizacja czy pozorna modernizacja. Społeczno-ekonomiczny bilans PRL 1944–1989*, red. Jędrzej Chumiński (Wrocław: Wydawnictwo Gajt, 2010), 16–91.

dziethości. Po drugie – nade wszystko o sukcesie nowoczesności świadczyć powinny jakość i warunki życia człowieka oraz dobro wspólne całego społeczeństwa. Ten miernik nowoczesności jest jednak dalece nieuniwersalny, a wręcz partykularny i głęboko poróżniający, bowiem zależy od przyjętego aksjologicznego kryterium *dobra*. A takie, jak wiadomo z powszechnej historii społecznej czy etyki, jest trudne do ustalenia³¹. Dlatego też, moim zdaniem, badanie modernizacji wymaga *neutralności w sferze normatywnej*, niekoniecznie zaś porównywania osiągnięć socjalistycznej modernizacji z osiągnięciami zachodniego wzorca nowoczesności. Chcąc bowiem określić, jak dalece nowoczesny był PRL, trzeba zapytać, w jakim stopniu zbliżył się nie do państw zachodnich, lecz do ZSRR, gdyż to on wyznaczył podstawowe kierunki rozwoju w krajach realnego socjalizmu.

Modernizacja wsi jako problem historyczny

Jak na tle tak zarysowanej problematyki modernizacyjnej układały się historyczne uwarunkowania rozwoju polskiej wsi? Jak wspomniano, wieś stanowiła jeden z kluczowych obszarów socjalistycznej *imitacyjnej* modernizacji, toteż oddziaływały na nią wszystkie wspomniane przeze mnie wskaźniki rozwoju. Najściślej jednak proces ten wiązał się ze zjawiskiem „odchodzenia od tradycyjnego ładu społecznego”. W powojennej Polsce, która wciąż była państwem typowo rolniczo-chłopskim, dominował oparty na tradycyjnych strukturach agrarnych system społeczny. Do jego cech należały: rozdrobniona struktura agrarna, silne więzi zespalające środowiska wiejskie, tradycyjny sposób funkcjonowania gospodarki chłopskiej oraz przywiązanie do ziemi. Przed 1939 rokiem charakteryzowała go natomiast także silna pozycja ziemiaństwa. Dlatego też – co zresztą pokazuje historia kolektywizacji w Polsce – wieś była główną barierą procesu socjalistycznej modernizacji, ponieważ charakteryzowała się tradycjonalizmem, a więc, jak pisze Dariusz Jarosz, statycznością, etnocentryzmem, niewielkim zróżnicowaniem, nikłą specjalizacją funkcji, małym stopniem alfabetyzacji, hierarchią społeczną wedle dziedziczonego statusu, niezmiennością zachowań bez względu na pokolenie, więzami bezpośrednimi opartymi na obyczaju, religii i tradycji³².

Sprawę unowocześnienia wsi władze komunistyczne pojmowały – zgodnie z ideologią marksizmu-leninizmu – jako rozwiązanie konfliktów wyrosłych

---

³¹ Zob. np. Tomasz Knapik, „Człowiek i wartości: tematy filozoficzne we wczesnych studiach Floriana Znanieckiego” (rozprawa doktorska, Katowice: Uniwersytet Śląski, 2006), 32–36; Koneczny, *O wielości*, 365.

³² Por. Dariusz Jarosz, „Modernizacja imitacyjna wsi w Polsce oparta na modelu sowieckim w latach 1948–1956. Wybrane aspekty”, w: *Modernizacja bez suwerenności. Przemiany gospodarcze i społeczne w Polsce Ludowej*, red. Paweł Grata (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2021), 222 i n.

z feudalnego jeszcze zróżnicowania społeczeństwa. W kraju zapowiadano budowę „fundamentów socjalizmu”, „wyzwolenie” spod „jarzma kapitalizmu”, wzmacnianie „demokracji ludowej”, industrializację i rozwój „nowego” społeczeństwa. Polityczne poparcie chłopstwa próbowano zaś pozyskać m.in. poprzez reformę rolną polegającą na parcelacji ziemi (1944)³³, kolektywizację rolnictwa (nieudaną), budowę PGR-ów, elektryfikację wsi, redukcję analfabetyzmu i status „chłoporobotnika”³⁴.

Władze komunistyczne początkowo odrzucały sowieckie wzorce kolektywizacji, pozwalając na rozwój indywidualnej gospodarki chłopskiej. Jednak już latem 1948 roku uchwalono „bezwzględne wprowadzenie gospodarki zespołowej i wyparcie elementów kapitalistycznych”³⁵. Program ten zakładał organizację rolniczych spółdzielni produkcyjnych, likwidację „kułactwa” i podporządkowywanie wsi nowej administracji³⁶.

Różnice w stopniu uspołdzielczenia chłopskich użytków rolnych widoczne są w perspektywie regionalnej. Gospodarka uspołeczniona doby stalinizmu rozwijała się ze szczególną intensywnością na Ziemiach Zachodnich i Północnych, gdzie duże połacie terenu pozostały po wojnie bez gospodarza. Tworzone tam spółdzielnie produkcyjne powstawały poprzez przekształcanie spółdzielni parcelacyjno-osadniczych w majątkach poniemieckich. Na tę formę gospodarowania decydowali się głównie repatrianci (z Belgii, Francji, Jugosławii i ze Wschodu), nieposiadający własnych zasobów ziemi³⁷. Jak pisze Izabella Bukraba-Rylska, „do wstępowania do spółdzielni zachęcano przed wszystkim małorolnych, ale ci preferowali status chłopa-robotnika i woleli podejmować pracę w przemyśle”³⁸. Przywiązanie chłopów do ziemi było tam niewielkie. Przynajmniej do chwili uregulowania kwestii granicy polsko-niemieckiej w 1970 roku wśród polskich osadników dominowały obawy przed powrotem dawnych właścicieli gospodarstw. Panowało poczucie tymczasowości i niepewności

---

³³ Reforma rolna była elementem programu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. W jej wyniku w latach 1945–1949 w ręce chłopów przeszło ponad 6,1 mln ha gruntów, z czego na utworzenie około 814 tys. gospodarstw przeznaczono 5,6 mln ha, zaś reszta gruntów zasilila istniejące gospodarstwa karłowate. Na zachodzie utworzono przede wszystkim gospodarstwa nowe, które otrzymali dawni robotnicy rolni lub ludność przesiedlona z innych części kraju. Zob. Jerzy Bański, „Rozwój gospodarki rolnej w Polsce”, w: *Atlas rolnictwa Polski*, red. tenże (Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, Polska Akademia Nauk, 2010), 34.

³⁴ Zob. Małgorzata Machałek, „Przemiany polskiej wsi w latach 1918–1989”, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 3 (2013): 66–80.

³⁵ J. Lubin [Janusz Wszółek], *Komuniści na wsi polskiej 1944–1986* (Kraków: Wydawnictwo Myśli Nieinternowanej, 1988), 3.

³⁶ Por. Marek Nadolski, *Komuniści wobec chłopów w Polsce (1941–1956). Mity i rzeczywistość* (Warszawa: Ośrodek Badań Społecznych, 1993), 10.

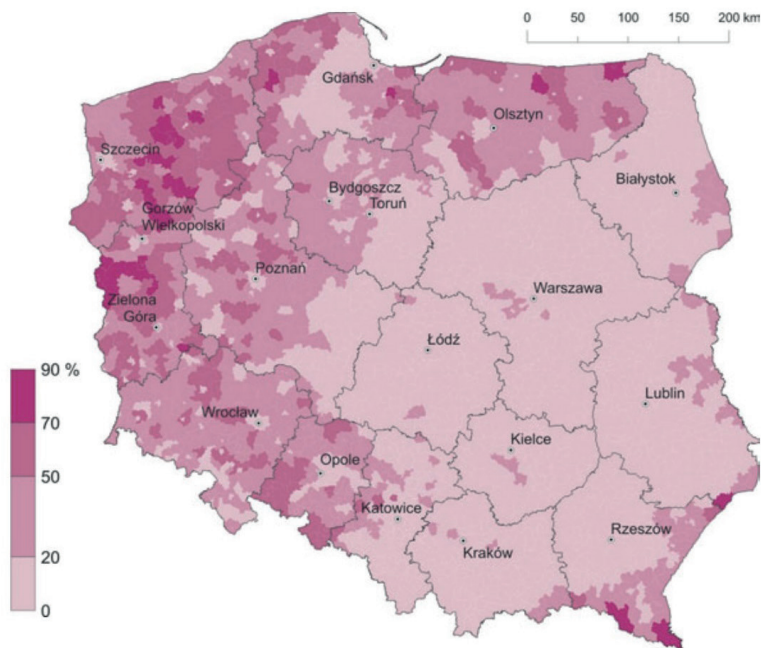
³⁷ Por. Adolf Dobieszewski, *Kolektywizacja wsi polskiej 1948–1956* (Warszawa: Fundacja im. Kazimierza Kelles-Krauzy, 1993), 43–45.

³⁸ Bukraba-Rylska, *Socjologia*, 336.

o przyszłość gospodarowania. Odczucia społeczne jednak nie przeszkadzały komunistom w rozwoju gospodarki uspołecznionej na tych ziemiach.

Początkowo planowano, że spółdzielnie produkcyjne będą powstawać równomiernie w całym kraju. W rzeczywistości proces uspołecznienia napotykał duże opory szczególnie w tzw. starych wsiach, złożonych z dziedzicznie gospodarujących rodzin – tam poddało się kolektywizacji zaledwie 0,8% chłopów. Tak było np. w woj. kieleckim, podczas gdy w woj. szczecińskim – 40,8% (w 1954 r.)³⁹. Ogółem na Ziemiach Zachodnich i Północnych wskaźnik ten wynosił około 15,3% i koncentrowało się tam aż 85% wszystkich spółdzielni⁴⁰. Do końca 1955 roku utworzono blisko 10 tys. spółdzielni, które użytkowały ok. 1,9 mln ha gruntów rolnych, czyli ok. 9% powierzchni użytków rolnych w kraju⁴¹.

Rysunek 2. Udział powierzchni użytków rolnych we władaniu uspołecznionych gospodarstw rolnych (1989)

Źródło: Bański, *Rozwój*, 35.

³⁹ Podobnie: w woj. krakowskim 1,4%, zaś w woj. koszalińskim – 15,3%, woj. wrocławskim – 35,3%. Por. Dariusz Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1998), 109.

⁴⁰ Por. Bukraba-Rylska, *Socjologia*, 338.

⁴¹ Zob. Machałek, „Przemiany”, 72.

W sektorze uspołecznionym rolnictwa największa rola przypadła Państwowym Gospodarstwom Rolnym (PGR), utworzonym w styczniu 1949 roku. Powstały one głównie na miejscu największych majątków poniemieckich i w południowo-wschodniej Polsce, skąd wysiedlono ludność ukraińską⁴². Pomorze Zachodnie było poddane socjalistycznej modernizacji w największym stopniu spośród innych regionów Polski, gdyż znajdował się tam najwyższy odsetek użytkowania gruntów rolnych w gospodarce uspołecznionej. Na całych Ziemiach Zachodnich i Północnych znajdowało się 2/3 areału pegeerów (ok. 1,5 mln ha) w PRL (por. rys. 2). Trzon załóg pracowniczych na tych terenach tworzyli chłopci małorolni, ludność bezrolna, mieszkańcy byłych Kresów Wschodnich i tylko w części dawni robotnicy folwarczni⁴³.

Modernizacja wsi jako problem socjologiczny

Znacznie szersze spojrzenie na problemy polskiej wsi w okresie powojennym wyrażali polscy socjolodzy. Prowadzili badania empiryczne i teoretyczne nad wsią i chłopstwem w ramach różnych orientacji i subdyscyplin socjologicznych, jak socjologia przemysłu, miasta, rodziny, pracy, kultury oraz oczywiście wsi. Wspomnieć trzeba pokrótce, że socjologia w Polsce Ludowej była dość szczególną dyscypliną naukową, gdyż z jednej strony odwoływała się do swych znakomitych przedwojennych korzeni i tradycji intelektualnych, a z drugiej bezpośrednio doświadczała ideologizacji i następstw politycznych, gospodarczych i społecznych kryzysów PRL⁴⁴.

Podobnie było z socjologią wsi. Subdyscyplina ta posiadała już znaczący dorobek przedwojenny oraz z czasów rozbiorów. Do jej wyodrębnienia z historii społecznej, socjologii ogólnej i ekonomii przyczynił się Władysław Grabski, który w 1936 roku założył Instytut Socjologii Wsi oraz czasopismo „Roczniki Socjologii Wsi”. Niewątpliwie do jej pionierów należy także Florian Znaniecki i jego współpracownik William I. Thomas, z którym w latach 1918–1920 wydał on dzieło *Chłop polski w Europie i Ameryce*⁴⁵. Znaniecki stał się także pionierem socjologii Pomorza Zachodniego. Socjolog ten w 1930 roku, na drugim Naukowym Zjeździe Pomorzoznawczym, wygłosił referat „Siły społeczne w walce o Pomorze”, opublikowany w wydawnictwie

⁴² Por. Bański, *Rozwój*, 35.

⁴³ Bukraba-Rylska, *Socjologia*, 349.

⁴⁴ Por. Konrad Walerski, „Brüche und Kontinuitäten in der historischen Tradition der polnischen Soziologie”, w: *Transformation in Polen und Ostdeutschland. Voraussetzungen, Verlauf und Ergebnisse*, red. Falk Flade, Anna M. Steinkamp, Konrad Walerski (Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2022), 239–253.

⁴⁵ Zob. William I. Thomas, Florian Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group* (Boston: Richard G. Badger, The Gorham Press, 1918–1920).

„Polskie Pomorze” (1931), a następnie – z nieco zmienionym zakończeniem – jako osobne studium *Socjologia walki o Pomorze* (1935)⁴⁶.

Znaczne zasługi w badaniu problematyki wiejskiej, chłopskiej, agrarnej i kultury ludowej należą do Ludwika Krzywickiego (twórcy Instytutu Gospodarstwa Społecznego), Franciszka Bujaka (rozwijającego monografie wsi), Jana Stanisława Bystronia oraz Stefana Czarnowskiego. Świadomością postępu i unowocześniania się wsi wykazali się Józef Chałasiński w pracy *Drogi awansu społecznego robotnika* (1931) i Wiktor Bronikowski w *Drogach postępu chłopca polskiego* (1934). Pracą nowatorską pod względem metodologicznym było czterotomowe *Młode pokolenie chłopów* (1938) Chałasińskiego oraz *Pamiętniki chłopów*, oparte na życiorysach zebranych w drodze konkursu⁴⁷.

Problem unowocześniania się polskiej wsi funkcjonował w badaniach empirycznych także po drugiej wojnie światowej. Tradycję i metody Krzywickiego przejął Zakład Socjologii Wsi Instytutu Ekonomiki Rolnej, gdzie badano zmiany struktury społecznej wsi, klasowe rozwarstwienia wsi, aspekty działalności ekonomicznej chłopów, typy wsi czy procesy dezintegracji społeczności lokalnych⁴⁸.

W okresie stalinizmu socjologia w Polsce została uznana za naukę burżuazyjną. Zlikwidowano ją jako przedmiot wykładowy na polskich uniwersytetach. Partyjny socjolog Adam Schaff poddał silnej krytyce szkołę Floriana Znanieckiego. Po względnej liberalizacji systemu politycznego w PRL w 1956 roku „socjologia humanistyczna” Znanieckiego i metoda dokumentów osobistych, autobiografii i pamiętników powróciła do łask. Złoty okres rozwoju socjologia polska, w tym socjologia wsi, przeżyła w latach 60. i 70. XX wieku, przysługując się władzom PRL w analizie

⁴⁶ Por. Robert B. Woźniak, „Rodowody socjologii Pomorza Zachodniego w zarysie. Dziedzictwo historyczne i nowa jakość”, *Edukacja Humanistyczna* 2 (2016): 9.

⁴⁷ Por. np. Ludwik Krzywicki, *Kwestia rolna* (1903); Franciszek Bujak, *Rozwój wsi zachodniogalicyskiej w drugiej połowie XIX wieku* (1904) oraz tegoż, *Limanowa. Miasteczko powiatowe w Zachodniej Galicji. Stan społeczny i gospodarczy* (1902); Władysław Grabski, *Wieś i folwark* (1930); Jan Stanisław Bystron, *Kultura ludowa* (1936); Stefan Czarnowski, „Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego”, w: tegoż, *Dziela*, t. 1 (1956), 88–107; tenże, „Podłoże ruchu chłopskiego”, w: tegoż, *Dziela*, t. 2 (1956), 167–185 oraz tenże, „Kształtowanie się folkloru polskiego”, w: tegoż, *Dziela*, t. 5 (1956), 84–93.

⁴⁸ Zbigniew T. Wierzbicki, „Pół wieku socjologii wsi w Polsce”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 29 (1967): 252. Ponadto, jak wspomina Wierzbicki, ważnymi ośrodkami rozwoju socjologii wsi były: w Krakowie – katedra socjologii i etnografii Uniwersytetu Jagiellońskiego (prof. K. Dobrowolski); katedra geografii ekonomicznej Wyższej Szkoły Pedagogicznej (prof. M. Dobrowolska); Katolicki Uniwersytet w Lublinie (prof. J. Turowski); katedry etnografii na Uniwersytecie Warszawskim (prof. A. Kutrzeba-Pojnarowa) i Uniwersytecie Łódzkim (prof. K. Zawistowicz-Adamska). Badania socjologiczne nad wsią podejmowano także w Instytucie Śląskim w Opolu i Instytucie Zachodnim w Poznaniu. Ten ostatni zapoczątkował (od 1945 r.) cykl wydawniczy pod nazwą *Ziemie Staropolskie*, w ramach którego ukazały się oddzielne tomy o Opolszczyźnie, Dolnym Śląsku, Ziemi Lubuskiej, Pomorzu Zachodnim, Warmii i Mazurach (por. Woźniak, „Rodowody”, 9). W roku 1961 założono Instytut Zachodniopomorski w Szczecinie.

postępów socjalistycznej modernizacji na wsi oraz w wymiarze ogólnopolskim⁴⁹. Jak pisał Bogusław Gałęski, subdyscyplina ta kierowała „swoje zainteresowania na przedmiot, który można określić jako system życia wiejskiego, wyrastający z cech gospodarstwa rodzinnego, rodziny rolniczej i społeczności wiejskiej”⁵⁰.

Pomimo względnie liberalnego podejścia do nauczania socjologii w Polsce po 1956 roku wskazać trzeba na liczne ograniczenia w uprawianiu tej nauki, do których należały: dyktat ideologiczny i upolitycznienie, cenzura, inwigilacja pracowników naukowych, infiltracja środowiska socjologów, a także antysemityzm. Zjawiska te przyczyniły się do znacznych ograniczeń w wyborze problematyki badań – socjologowie o wielu rzeczach nie mogli pisać wprost – i do konieczności przejścia na stanowiska marksistowskie w metodologii badań. Ilustrują to słowa Zygmunta Baumana: „(...) już samo uprawianie socjologii jako niezależnego źródła wiedzy o stanie społeczeństwa (czyli zasobu, na który władza domagała się monopolu) było samo przez się czynnością przynajmniej potencjalnie antypaństwową i winni uprawiania socjologii byli z natury rzeczy podejrzani... Byliśmy wszyscy obiektem nieustannej, oficjalnej, a z pewnością i «nieoficjalnej» atencji władzy i jej «organów»”⁵¹. Z drugiej strony jednak istniała możliwość udziału polskich socjologów w międzynarodowych konferencjach socjologicznych w krajach zachodnich czy też wyjazdów stypendialnych.

Dominujące jednak złożone ograniczenia i blokady w rozwoju socjologii ogólnej, jak i socjologii wsi, przejawiały się m.in. dużym opóźnieniem w przenikaniu zachodnich teorii socjologicznych na rodzimy grunt. Widoczne jest to właśnie w aspekcie teorii modernizacji, która dość słabo rozwinęła się na polskim gruncie. Samo pojęcie „modernizacji wsi” było początkowo rzadko używane, gdyż nie wchodziło jeszcze do zasobu pojęć polskiej socjologii. Wszelkie przekształcenia w „systemie życia wiejskiego” oddawano za pomocą pojęć takich, jak: awans, aspiracje, działalność, ewolucja, intensyfikacja, naprawa, poprawa, profesjonalizacja, polityka, postęp, powstanie, program, przebudowa, przewyciężanie, racjonalizacja, rozwój, ruch, siła, urbanizacja, uczestnictwo, upowszechnianie, wpływ, zależność⁵². Dopiero w 1967 roku termin „modernizacja” został zaadaptowany na gruncie socjologii wsi przez

---

⁴⁹ Por. Władysław Kwaśniewicz, „Między ustrojowym przymusem a wolnością akademicką. Polska socjologia w latach 1956–1989”, w: *Socjologia Europy Środkowo-Wschodniej 1956–1990*, red. Janusz Mucha, Mike F. Keen (Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 1995), 39–67.

⁵⁰ Bogusław Gałęski, „Socjologia wsi w Polsce”, w: *Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych. Stan i tendencje rozwojowe*, red. Alvin L. Bertrand, Zbigniew T. Wierzbicki (Wrocław: Ossolineum, Wydawnictwo PAN, 1970), 37.

⁵¹ Zygmunt Bauman, „Polacy, Żydzi i ja. Rozważania nad tym, co uczyniło mnie, kim jestem”, nieopublikowany maszynopis, 1986–1987, 22, w: Izabela Wagner, *Bauman. Biografia* (Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2021), 379.

⁵² Lucjan Kocik, *Rodzina chłopska w procesie modernizowania się polskiej wsi* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1986), 13.

Ryszarda Turskiego w artykule *Społeczne aspekty technicznej modernizacji rolnictwa*. W kolejnych latach posługiwali się nim: Jan Turowski (*Czynniki modernizacji wsi i rolnictwa*, 1970), Aleksy Bornus (*Drogi modernizacji wsi. Przenikanie innowacji do rolnictwa i wsi województwa lubelskiego*, 1970), Andrzej Paluch (*Konflikt, modernizacja i zmiana społeczna*, 1976), Edward Pietraszek (*Modernizacja i tradycja w zurbanizowanych wsiach polskich*, 1979), Janusz Mucha (*O miejsce modernizacji w marksistowskiej teorii rozwoju społecznego*, 1980).

Zakres socjologicznych badań nad wsią i jej postępowaniem w PRL był niezwykle obszerny. W wymiarze ogólnopolskim badania te można podzielić – zgodnie z przyjętym przeze mnie kryterium celów socjalistycznej modernizacji – na prace dotyczące (1) przekształceń środowiska życia człowieka, (2) przekształceń mentalności człowieka i (3) odchodzenia od tradycyjnego ładu społecznego. Należy zauważyć, że przytoczone przeze mnie poniżej badania socjologów i poświęcone im opracowania (książki, monografie, artykuły) nie rozwinęły się bezpośrednio w obszarze „badań nad modernizacją”, lecz z dzisiejszej perspektywy stanowią egzemplifikację wyróżnionych przeze mnie jej przejawów.

Do pierwszego kryterium zaliczam przede wszystkim badania nad społecznymi skutkami industrializacji dla ludności chłopskiej. W interpretacji Jana Szczepańskiego polska wieś już w latach 60. wkroczyła w „cywilizację techniczną”. Witold Morawski badał całokształt wpływającej na nią „ideologii uprzemysłowienia”, zaś Jerzy J. Wiatr i Włodzimierz Wesołowski doszukiwali się w industrializacji obszaru powstawania socjalizmu i klasy robotniczej, która w znacznej mierze rekrutowała się z ludności chłopskiej. Waław Makarczyk i Bogusław Gałęski zajmowali się zaś zagadnieniem postępu technicznego i upowszechniania się innowacji. Adam Sarapata i Władysław Markiewicz dostrzegali także negatywne, społeczne koszty industrializacji. Uprzemysłowienie niwelowało zacofanie techniczne wsi i dysproporcje między produkcją rolną i przemysłową, ale jednocześnie oznaczało degradację dla wielu grup społecznych, np. miejskich rzemieślników, sklepikarzy, rolników czy szczytkowego już ziemiaństwa („obszarników” i „kułaków”)⁵³.

⁵³ Por. np. Jan Szczepański, *Społeczne mechanizmy wpływu uprzemysłowienia* (1965); tenże, *Społeczne aspekty industrializacji w Polsce Ludowej* (1967); tenże, *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia* (1973). Ponadto: Witold Morawski, „Ideologia uprzemysłowienia w Polsce w latach 1949–1956”, w: *Społeczństwo i socjologia. Księga poświęcona profesorowi Janowi Szczepańskiemu* (1985); tenże, „Strategia narzuconej industrializacji a społeczeństwo”, *Studia Socjologiczne* 4 (1980); Jerzy J. Wiatr, *Polska – nowy naród. Proces formowania się socjalistycznego narodu polskiego* (1971); Waław Makarczyk, *Przyswajanie innowacji* (1971); Bogusław Gałęski, *Chłopi i zawód rolnika. Studia z socjologii wsi* (1963); tenże, *Innowacje a społeczność wiejska* (1971); tenże, red., *Zmiany społeczne i postęp techniczny* (1971); Jerzy Tepicht, *Rozwarstwienie klasowe wsi polskiej* (1953); Ryszard Turski, *Między miastem a wsią. Struktura społeczno-zawodowa chłopów-robotników w Polsce* (1965); Maria Dziewicka, *Chłopi-robotnicy. Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnej* (1963); Władysław

Bezpośrednim następstwem industrializacji był rozwój miast oraz powstawanie nowych ośrodków przemysłowych, które przyciągały rzesze ludności chłopskiej. W latach 1950–2000 odsetek ludności miejskiej wzrósł z 42,5% do 61,8%⁵⁴. Spośród socjologów miasta wyróżnić należy: Zygmunta Piórę, Stefana Nowakowskiego, Janusza Ziółkowskiego, Józefa Bursztę i Aleksandra Wallisa. W badaniach dominowały problemy społecznej organizacji przestrzeni i struktury zbiorowości miejskich, rozwój struktury demograficznej i społeczno-zawodowej, zachowania przestrzenne ludzi, grup społecznych, instytucji i organizacji. Prowadzono badania nad miastami jako złożonym systemem technicznym, ekonomicznym i społecznym. O modernizacji społecznej świadczyła podejmowana w badaniach problematyka różnic między wiejskim a miejskim stylem życia, przenoszenie na wieś miejskich wzorów życia, dostęp do kultury masowej i wzrost konsumpcji⁵⁵.

Industrializację i urbanizację łączyły przemiany modernizacyjne w obszarze organizacji pracy i przedsiębiorstwa przemysłowego. W rozumieniu ideologii marksizmu-leninizmu praca była podstawowym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Socjologiczne badania nad pracą podejmowali Jan Szczepański, Stanisław Ossowski, Wiesław Jędrzycki, Aleksander Matejko czy Jolanta Kulpińska. Dotyczyły one stosunków i więzi społecznych, zmian w zawodzie rolnika, kształtowania się nowoczesnego przedsiębiorstwa rolnego i społeczności w spółdzielniach produkcyjnych, konfliktów w zakładach przemysłowych, postaw psychicznych pracowników, relacji z administracją, humanizacji pracy, zatrudnienia kobiet, bezrobocia czy racjonalnego podziału ról. Ponadto Franciszek Mleczek, Dyzma Gałaj, Władysław Kwaśniewicz pisali o aktywności zawodowej ludności wiejskiej i zawodzie rolnika⁵⁶.

Markiewicz, *Społeczne procesy uprzemysłowienia* (1962); Włodzimierz Wesołowski, *Studia z socjologii klas i warstw społecznych* (1962); Jerzy Turowski, *Przemiany wsi pod wpływem zakładu przemysłowego. Studium rejonu Milejowa* (1964).

⁵⁴ Daniela Szymańska, „Niektóre zagadnienia urbanizacji w Polsce w drugiej połowie XX wieku”, w: *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, red. J. Słodczyk (Opole: Uniwersytet Opolski, 2002), 54.

⁵⁵ Por. np. Zygmunt Pióro, *Ekologia w urbanistyce* (1962); tenże, *Ludność i osadnictwo* (1969); tenże, *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej* (1982); Stefan Nowakowski, „Wpływ przemysłu na miasto”, w: *Przemysł i społeczeństwo w Polsce Ludowej*, red. Jan Szczepański (1969); Janusz Ziółkowski, *Socjologia miasta* (1964); Aleksander Wallis, *Socjologia wielkiego miasta* (1967). Na pograniczu socjologii i etnografii powstały prace takie, jak: Józef Burszta, *Szkice z dziejów wsi* (1955); tenże, *Chłopskie źródła kultury* (1985); Kazimierz Dobrowolski, *Wzajemne zależności między wpływem ludności wiejskiego pochodzenia na życie społeczne i kulturę Nowej Huty a oddziaływaniem Nowej Huty na jej bliższe i dalsze wiejskie zaplecze* (1966).

⁵⁶ Por. np. Jan Szczepański, *Społeczne warunki funkcjonowania przedsiębiorstwa przemysłowego* (1972); Wiesław Jędrzycki, *Socjolog w zakładzie pracy* (Wrocław 1971); Aleksander Matejko, *Socjologia zakładu pracy* (1961); tenże, *Kultura pracy zbiorowej* (1962); tenże, *Więź i konflikt w zakładzie pracy* (1969); Adam Sarapata, *Zaloga przedsiębiorstwa przemysłowego* (1963); Jolanta Kulpińska, *O roli socjologa w zakładzie pracy (ze szczególnym uwzględnieniem problemów*

Zasadniczym obszarem geograficznym socjalistycznej modernizacji Polski były Ziemie Zachodnie i Północne, które włączono w granice kraju w wyniku porozumień jałtańskich. Powojenne migracje i przesiedlenia ludności z Kresów Wschodnich (wschodnich województw Polski wcielonych do ZSRR) i „Starej Polski” stworzyły na nowym terytorium swoiste laboratorium społeczne, pełne niespotykanych nigdzie indziej problemów integracji społecznej, współżycia ludności rodzimej (autochtonów) i napływowej (osadników). Wprawienie wielkich mas ludzkich w ruch przestrzenny, oderwanie od miejsca zamieszkania, rodzimej kultury i historii, powiązań rodzinnych i klasowych było przejawem rewolucyjnego programu socjalistycznej modernizacji. W tym zakresie socjologowie (zwłaszcza Kazimierz Dobrowolski, Janusz Ziółkowski, Zygmunt Dulczewski, Andrzej Kwilecki, Kazimierz Żygulski, Stefan Nowakowski) prowadzili interdyscyplinarne badania nad etnicznym składem ludności Ziem Zachodnich i Północnych (Górnego i Dolnego Śląska, Opolszczyzny, Ziemi Lubuskiej, Pomorza Zachodniego, Warmii i Mazur), powstawaniem nowych społeczności lokalnych, adaptacji, integracji społecznej i jej następstw, „zderzeniem kultur”, przemianami demograficznymi, regionami, wzorami pionierów i osadników, migracjami ze wsi do miast i między miastami⁵⁷.

Szczególony charakter tych badań, polegający na interdyscyplinarnych, lecz również syntetycznych badaniach socjologicznych (i etnograficznych) wspomnianych ziem, przyczynił się do rozwoju nowej subdyscypliny socjologicznej – „socjologii Ziem Zachodnich i Północnych”⁵⁸. W jej ramach istotne miejsce zajęły makro- i mikrospołeczne badania regionalne, poświęcone poszczególnym regionom historyczno-geograficznym i etnograficznym. Jednym z obszarów zainteresowania stało się Pomorze Zachodnie, które do końca drugiej wojny światowej zamieszkiwane

---

samorządu robotniczego) (1962); Franciszek Mleczek, *Z badań nad aktywnością społeczną, i zawodową chłopów. Studium na przykładzie wsi Łysa Góra* (1964); Dyzma Gałaj, „Przedmiot i metody badań w rejonach uprzemysławianych”, *Przegląd Socjologiczny* 22 (1968); Ryszard Turski, „Struktura społeczno-zawodowa chłopów-robotników”, *Studia Socjologiczne* 3 (1963); Maria Dziewicka, *Chłopi-robotnicy* (1963).

⁵⁷ Por. np. Władysław Markiewicz, Paweł Rybicki, red., *Przemiany społeczne na Ziemach Zachodnich* (1967); Kazimierz Dobrowolski, *Uwagi o osadnictwie Ziem Zachodnich* (1945); Janusz Ziółkowski, *Socjologiczne aspekty przemian ludnościowych na ziemiach zachodnich* (1962); Zygmunt Dulczewski, *Tworzenie się nowego społeczeństwa na Ziemach Zachodnich. Szkice i materiały z badań socjologicznych w województwie zielonogórskim* (1961); tenże, *Społeczne aspekty migracji na Ziemach Zachodnich* (1964); Andrzej Kwilecki, *Rola społeczna nauczyciela na Ziemach Zachodnich w świetle pamiętników nauczycieli-osadników* (1960); Stefan Nowakowski, *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim* (1957); tenże, *Przeobrażenia społeczne wsi opolskiej* (1960); Jerzy Turowski, *Zmiany społeczne wsi a miasto. Na podstawie socjografii wsi Nasutów* (1949); Kazimierz Żygulski, *Repatrianci na Ziemach Zachodnich. Studium socjologiczne* (1962); Michał Pohoski, *Migracje ze wsi do miast. Studium wychodźstwa w latach 1945–1957* (1963).

⁵⁸ Zob. Władysław Markiewicz, „Socjologia Ziem Zachodnich i Północnych”, w: *Encyklopedia socjologii. Suplement*, red. Zbigniew Bokszański i in. (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2005), 263–266.

było przez ludność niemiecką. Region ten wzbudzał zainteresowania polskich socjologów już w dwudziestoleciu międzywojennym, głównie w kontekście społecznego znaczenia historycznych konfliktów z Niemcami⁵⁹.

Bezpośrednio po 1945 roku badania regionalne Pomorza Zachodniego prowadzili socjologzy związani z Instytutem Zachodnim w Poznaniu, a także z uczelniami wyższymi: Uniwersytetem Poznańskim, Uniwersytetem Wrocławskim, Uniwersytetem Śląskim w Katowicach i Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie. Większość z tychże badań, do których powrócono wraz z ponowną instytucjonalizacją polskiej socjologii po 1956 roku, uznać można za egzemplifikację omawianych tu obszarów modernizacji wsi i społeczności wiejskich. Część badań nad wsią rozwinęła się także w ramach tzw. socjologii Pomorza Zachodniego, które, jak już wskazywano, było regionem najbardziej podatnym na działanie socjalistycznego modelu modernizacji w zakresie organizacji życia na wsiach⁶⁰. Już pierwsze lustracje terenowe i badania nad procesami adaptacji społecznej osadników-rybaków prowadzone przez Zygmunta Dulczewskiego dowiodły na przykład, że około 70% ówczesnych rybaków morskich wywodziło się ze środowisk wiejskich⁶¹.

Nowym centrum socjologii na Pomorzu Zachodnim został Szczecin. W 1961 roku powstał tam Instytut Zachodniopomorski, mający na celu badanie procesów i zjawisk społecznych na omawianym obszarze. Część z badań poświęcona była ludności wiejskiej adaptującej się w tym nowym polskim mieście⁶². Ponadto, dzięki Ludwikowi Janiszewskiemu, rozwinęła się socjologia morska⁶³ – nowa subdyscyplina socjologiczna badająca następstwa modernizacji gospodarki nadmorskiej dla procesów społecznych: przekształcenia w obrębie rodziny, zawodów, rolnictwa, kultury czy edukacji.

---

⁵⁹ Zob. Florian Znaniecki, *Socjologia walki o Pomorze* (Toruń: Instytut Bałtycki, 1935). Por. także: Woźniak, „Rodowody”.

⁶⁰ Badania te oraz historię rozwoju socjologii na Pomorzu Zachodnim prezentują artykuły: Robert B. Woźniak, „U podstaw badań socjologii na Pomorzu Zachodnim”, *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2009): 54–89; Włodzimierz Durka, „Socjologia szczecińska do 1990 roku”, *Przegląd Zachodniopomorski* 25 (2010): 71–82; Woźniak, „Rodowody”.

⁶¹ Por. Zygmunt Dulczewski, Andrzej Kwilecki, *Pamiętniki osadników Ziem Zachodnich* (1963); Aurelia Polańska, *Zawód rybaka morskiego w Polsce* (1965); T. Olchowy, *Profilaktyka zdrowia psychicznego marynarzy* (1966); Władysław Michnał, „Przemiany społeczno-kulturalne wsi pod-szczecińskiej”, w: *Kolbacz. Przeszłość i teraźniejszość*, red. L. Turek-Kwiatkowska (1979).

⁶² Por. Halina Winiecka, „Społeczno-kulturalna adaptacja mieszkańców peryferyjnej dzielnicy Szczecina”, w: *Z badań socjologicznych na Pomorzu Zachodnim w latach 1960–1964*, red. Tadeusz Białycki (1966); Bolesław Sadaj, *Udział szkoły i nauczyciela w procesach integracyjnych ludności wiejskiej województwa szczecińskiego w latach 1945–1960* (1963); Ludwik Janiszewski, *Rybaczy dalekomorscy. Studium socjologiczne* (1967).

⁶³ Por. Ludwik Janiszewski, *Socjologia morska. Wstęp informacyjny i bibliograficzny* (Szczecin: WSP, 1977); Durka, „Socjologia”, 76 i n.

Do drugiego kryterium socjalistycznej modernizacji – przekształceń mentalności człowieka – zaliczam badania socjologiczne koncentrujące się na formowaniu mentalnym, światopoglądowym, ideowym i ideologicznym społeczeństwa polskiego, zwłaszcza ludności chłopskiej, poprzez wspomniane już czynniki: racjonalizację, sekularyzację, demokratyzację, edukację, ale także politykę społeczną, zaspokajającą potrzeby egzystencjalne (opieka zdrowotna, ubezpieczenia, emerytury). W zakresie tych zagadnień Włodzimierz Winclawski badał przemiany środowiska wychowawczego, Barbara Tryfan – przemiany pozycji i roli kobiety wiejskiej, Edward Ciupak, Janusz Mariański i Władysław Piwowarski – religijność, Maria Łoś – aspiracje młodzieży, Danuta Markowska i Lucjan Kocik – funkcje i model rodziny wiejskiej, Anna Pawełczyńska – przemiany kulturowe wsi⁶⁴.

Do trzeciego kryterium socjalistycznej modernizacji – odchodzenia od tradycyjnego porządku społecznego – zaliczyć można wiele prac socjologicznych oraz z pogranicza socjologii i antropologii, etnografii, socjologii kultury, religii czy filozofii społecznej. Wśród nich warto wskazać prace Józefa Burszty, a także Stanisława Ossowskiego, którzy badali wzajemny wpływ i przenikanie kultur i ludowości, tradycje, obyczaje i święta⁶⁵. Ważnym problemem były procesy narodotwórcze, powstawanie świadomości narodowej i homogenizacja etniczna Polski. Józef Chałasiński badał m.in. zagadnienie „unarodowienia mas ludowych” dokonującego się poprzez dostępność nauki, włączenie chłopów, robotników i inteligencji do ogółu społeczeństwa polskiego i zacieranie podziału kultury na „pańską” i „chłopską”. „Świat kultury narodowej (...) jest jeden, wspólny wszystkim i dla wszystkich otwarty”⁶⁶ – pisał Chałasiński, podkreślając „zadomowienie” chłopstwa w całości kultury

⁶⁴ Por. np. Włodzimierz Winclawski, *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski* (1976); tenże, *Przemiany środowiska wychowawczego wsi w rejonie uprzemysławianym. Studium porównawcze 20 wsi gromady Bielsk w powiecie plockim* (1973); Barbara Tryfan, *Pozycja społeczna kobiety wiejskiej. Studium badawcze na przykładzie rejonu plockiego* (1969); taż, *Kobiety wiejskie w procesie zmian społecznych* (1981); Edward Ciupak, *Kultura religijna wsi* (1961); tenże, *Kult religijny i jego społeczne podłoże* (1965); Janusz Mariański, *Dynamika przemian religijności wiejskiej w rejonie plockim w warunkach industrializacji (1967–1976)* (1984); Władysław Piwowarski, *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne* (1971); Maria Łoś, *Aspiracje a środowisko* (1972); Danuta Markowska, *Rodzina w środowisku wiejskim. Studium wsi podkrakowskiej* (1964); taż, *Rodzina wiejska na Podlasiu* (1970); Lucjan Kocik, *Przeobrażenia funkcji współczesnej rodziny wiejskiej* (1976); Anna Pawełczyńska, *Dynamika przemian kulturowych na wsi. Metoda badania głównych tendencji* (1966); Franciszek Jakubczak, „Małżeństwo i rodzina w pamiętnikach młodego pokolenia wsi”, *Wiś Współczesna* 7 (1963); Jerzy Turowski, „Przemiany rodziny wiejskiej pod wpływem ośrodka przemysłowego”, *Studia Socjologiczne* 2 (1964).

⁶⁵ Józef Burszta, red., *Stare i nowe w kulturze wsi koszalińskiej* (1964); tenże, *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy* (1974); Stanisław Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie* (1984).

⁶⁶ Józef Chałasiński, „Unarodowienie mas ludowych. Tekst referatu wygłoszonego na Kongresie Kultury Polskiej w dniu 7 października 1966 roku”, w: *100 lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, red. Jerzy Szacki (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995), 642.

narodowej. Spostrzeżenie Chałasińskiego jest wyrazem jego świadomości w kwestii dalszych następstw socjalistycznej modernizacji – egalitaryzacji społeczeństwa i jego rozwoju w kierunku kolektywizmu. Postulat społecznej równości jednak nie tylko znalazł oddźwięk w dążeniu do postaw opozycyjnych i prodemokratycznych, lecz utwierdził szerokie masy pracujące – chłopów i robotników – w przekonaniu o ich sile sprawczej w tworzeniu państwa i społeczeństwa.

Socjologia wsi w naturalny sposób towarzyszyła procesom modernizacyjnym w całej Polsce. Podkreślić należy jej początkowo „służalczą” funkcję (np. prowadzenie inwigilacji mieszkańców wsi), zaś po 1956 roku funkcję „usłużną”, gdyż celem nauki stało się wówczas uzasadnianie ideologicznych decyzji partii⁶⁷. W świetle możliwości uprawiania nauki w ówczesnym systemie politycznym socjologia wsi nie stała się jednak zwierciadłem „krytycznym” szeroko pojętego postępu wsi. Dominujący optymizm, pomijanie drażliwych kwestii społecznych, a nawet powielanie sowieckiej propagandy (szczególnie w socjologii Ziemi Zachodnich i Północnych) zacierały rzeczywisty stan rozwoju społeczno-ekonomicznego, a częstokroć rzeczywiste zacofanie polskiej wsi.

Podsumowanie

Socjalistyczna modernizacja polskiej wsi była jednym z najdonioślejszych przedsięwzięć społeczno-gospodarczych we współczesnej historii Polski. Jej bilans należy zamknąć, wskazując z jednej strony na niepowodzenia, jak fiasko naśladownictwa rozwiązań sowieckich i fatalną politykę rolną. Z drugiej strony nie można odmówić jej sukcesów we włączeniu ludności wiejskiej w „system społeczeństwa globalnego”⁶⁸, a zwłaszcza w odbudowę powojennej Polski, a następnie budowę Polski posttransformacyjnej. Jednoznaczna jej ocena nie jest jednak do końca możliwa, bowiem wymagałaby, jak wskazałem w drugiej części niniejszego artykułu, przedłożenia szczegółowych danych statystycznych oraz zmierzenia jej sukcesów i niepowodzeń metodą porównawczą z ZSRR bądź z II Rzeczpospolitą, względnie z krajami Zachodu. Jeśli jednak głównym miernikiem modernizacji wsi ma być twórczość socjologiczna – której ukazanie było celem niniejszego artykułu – to uznać trzeba, że postępek wsi, jaki wyłania się z opracowań socjologicznych, jest niepodważalnie głęboki.

Istotną kwestią jest jednak pytanie o to, co w rzeczywistości przyczyniło się do modernizacji wsi, a co – paradoksalnie – utrwaliło na długi czas jej tradycjonalistyczny, konserwatywny charakter. Jak bowiem wiadomo, w okresie socjalizmu jedną z największych porażek modernizacyjnych – z perspektywy komunistycznych

⁶⁷ Izabella Bukraba-Rylska, „Polska socjologia wsi, czyli o służebnej, usłużnej i służalczej roli nauki”, *Wieś i Rolnictwo* 2 (2009): 9.

⁶⁸ Kocik, *Rodzina*, 7.

władz – był obszar sekularyzacji, względnie ateizacji, państwa i społeczeństwa. To w tym obszarze dokonano się za sprawą ludności wiejskiej odwrotne do zamierzonego wprowadzenia postępowego i ateistycznego „socjalizmu” zdominowanie polskiego społeczeństwa przez tradycyjną katolicką religijność. To właśnie awans chłopstwa, jego przenikanie do miast oraz do kadry różnych zawodów zaszczerpił tam ludową religijność i przywiązanie do tradycji.

Poza tym zdać trzeba sobie sprawę z faktu, że współczesne społeczeństwo polskie w zasadzie pochodzi z awansu ludności w PRL, która do 1939 roku w przytłaczającej większości mieszkała na wsi. Powojenne działania modernizacyjne przyczyniły się do zaniku dotychczasowych problemów kwestii chłopskiej, jak konfliktowy układ wieś–dwór i stosunki pomiędzy gospodarką wiejską a światem miejsko-przemysłowym. Częściowo zanikła gospodarka rodzima i praca sił najemnych. Osłabły układy wewnętrzne wsi. Nie udało się natomiast zahamować kapitalistycznych przeobrażeń wsi, gdzie utrzymywały się one bardzo długo. Przyznać trzeba, że powojenna Rzeczpospolita, która dumnie określana była *Ludową*, została wprawdzie wzniesiona energią ludu rekrutującego się ze wsi, ale także przez ten lud obalona – młodzi robotnicy uczestniczący w buntach społecznych lat 1970, 1976, 1980 rekrutowali się właśnie ze wsi⁶⁹.

Na przykładzie polskiej wsi ujawniła się najważniejsza blokada socjalistycznej modernizacji – podporządkowanie człowieka i społeczeństwa procesom gospodarczym, ekonomicznym, politycznym, które tak silnie akcentowała ideologia centralnego planowania. Tymczasem w analizie całokształtu polskiej socjologii od okresu międzywojennego do końca 1989 roku dojść można do wniosku, że sukces rozwoju społeczno-gospodarczego zależy od stopnia respektowania podmiotowości człowieka i liczenia się z jego realnymi potrzebami, nie tylko materialnymi, ale i duchowymi, kulturowymi czy tożsamościowymi. Polska socjologia ogólna, jak i socjologia wsi, chociaż nie wydała w omawianym okresie żadnej syntetycznej teorii dotyczącej tak ujętej perspektywy, w swej całej okazałości świadczy, moim zdaniem, o społecznym i gospodarczym skoku cywilizacyjnym, który mógł dokonać się tylko w warunkach zderzenia częściowo totalitarnej rzeczywistości systemu komunistycznego z nieprzejednanym i nieugiętym w oporze, lecz i „niezdolnym do rozumnych kompromisów”⁷⁰ polskim ludem.

---

⁶⁹ Por. Łukasz Kamiński, „Wieś polska 1944–1989. Chłopi wobec komunizmu”, *Tygodnik Powszechny* 34 (2011): 21.

⁷⁰ Por. Adam Dziurok, „Wieś polska 1944–1989. Wojna o wiarę”, *Tygodnik Powszechny* 34 (2011): 25.

Bibliografia

Źródła

Manifest PKWN z 22.07.1944 r.

Opracowania

- Arnason, Johann P. „Communism and Modernity”. *Daedalus* 129 (2000), 1: 61–90.
- Bański, Jerzy. „Rozwój gospodarki rolnej w Polsce”. W: *Atlas rolnictwa Polski*, red. Jerzy Bański, 25–38. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, Polska Akademia Nauk, 2010.
- Bauman, Zygmunt. *Nowoczesność i zagłada*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1992.
- Bauman, Zygmunt. „Polacy, Żydzi i ja. Rozważania nad tym, co uczyniło mnie, kim jestem”. Nieopublikowany maszynopis, 1986–1987. W: Izabela Wagner, *Bauman. Biografia*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2021.
- Berend, Ivan. *Central and Eastern Europe, 1944–1993. Detour from Periphery to the Periphery*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Bolszewizm*. Lublin: Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, 1938.
- Bukraba-Rylska, Izabella. *Socjologia wsi polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- Bukraba-Rylska, Izabella. „Polska socjologia wsi, czyli o służebnej, usługowej i służalczej roli nauki”. *Więś i Rolnictwo* 2 (2009): 9–31.
- Chałasiński, Józef. „Unarodowienie mas ludowych. Tekst referatu wygłoszonego na Kongresie Kultury Polskiej w dniu 7 października 1966 roku”. W: *100 lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, red. Jerzy Szacki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995.
- Chumiński, Jędrzej. „Strukturalne uwarunkowania nieefektywności gospodarki socjalistycznej”. W: *Modernizacja czy pozorna modernizacja. Społeczno-ekonomiczny bilans PRL 1944–1989*, red. Jędrzej Chumiński, 16–60. Wrocław: Wydawnictwo Gajt, 2010.
- Cywilizacja i kultura*. Lublin: Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, 1937.
- Dobieszewski, Adolf. *Kolektywizacja wsi polskiej 1948–1956*. Warszawa: Fundacja im. Kazimierza Kelles-Krauza, 1993.
- Durka, Włodzimierz. „Socjologia szczecińska do 1990 roku”. *Przegląd Zachodniopomorski* 25 (2010): 71–82.
- Dziurok, Adam. „Więś polska 1944–1989. Wojna o wiarę”. *Tygodnik Powszechny* 34 (2011): 25.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. „Nowoczesności zwielokrotnione. Podstawowy układ odniesienia i problematyka”. *Studia Socjologiczne* 1 (2006): 27–59.
- Gałęski, Bogusław. „Socjologia wsi w Polsce”. W: *Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych. Stan i tendencje rozwojowe*, red. Alvin L. Bertrand, Zbigniew T. Wierzbicki. Wrocław: Ossolineum, Wydawnictwo PAN, 1970.
- Hildermeier, Manfred. *Geschichte der Sowjetunion 1917–1991. Entstehung Und Niedergang des Ersten Sozialistischen Staates*. München: Beck, 1998.

- Janiszewski, Ludwik. *Socjologia morska. Wstęp informacyjny i bibliograficzny*. Szczecin: WSP, 1977.
- Jaros, Dariusz. „Modernizacja imitacyjna wsi w Polsce oparta na modelu sowieckim w latach 1948–1956. Wybrane aspekty”. W: *Modernizacja bez suwerenności. Przemiany gospodarcze i społeczne w Polsce Ludowej*, red. Paweł Grata, 221–241. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2021.
- Jaros, Dariusz. *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948–1956 a chłopci*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1998.
- Jaros, Dariusz. „Problemy z peerelowską modernizacją”. *Kwartalnik Historyczny* 2 (2013): 365–383.
- Kamiński, Łukasz. „Wieś polska 1944–1989. Chłopi wobec komunizmu”. *Tygodnik Powszechny* 34 (2011): 21.
- Karbowska, Monika. „Manifest PKWN i osiągnięcia Polski Ludowej”. *Studia Krytyczne* 7 (2019): 43–69.
- Knapik, Tomasz. „Człowiek i wartości: tematy filozoficzne we wczesnych studiach Floriana Znanieckiego”. Rozprawa doktorska. Katowice: Uniwersytet Śląski, 2006.
- Kocik, Lucjan. *Rodzina chłopska w procesie modernizowania się polskiej wsi*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1986.
- Koneczny, Feliks. *O wielości cywilizacji*. Kraków: Gebethner i Wolff, 1935.
- Koneczny, Feliks. *Prawa dziejowe*. Komorów: Antyk, 1997.
- Koryś, Piotr. „Jak zbudować szklane domy? O polskich próbach polityki modernizacyjnej od upadku I Rzeczypospolitej do dzisiaj”. W: *Modernizacja Polski. Kody kulturowe i mity*, red. Jan Szomburg, 15–22. Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, 2008.
- Kotkin, Stephen. *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press, 1997.
- Križan, Mojmir. *Vernunft, Modernisierung und die Gesellschaftsordnungen sowjetischen Typs. Eine Kritische Interpretation der bolschewistischen Ideologie*. Peter Lang Verlag, 1991.
- Krzysztofek, Kazimierz, Andrzej Ziemilski. „Czynnik kulturowy w procesie modernizacji społecznej”. W: *Kultura a modernizacja społeczna*, red. Kazimierz Krzysztofek, Marek S. Szczepański, Andrzej Ziemilski. Warszawa: Instytut Kultury, 1993.
- Kwaśniewicz, Władysław. „Między ustrojowym przymusem a wolnością akademicką. Polska socjologia w latach 1956–1989”. W: *Socjologia Europy Środkowo-Wschodniej 1956–1990*, red. Janusz Mucha, Mike F. Keen, 39–67. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 1995.
- Lubin, J. [Wszółek, Janusz]. *Komuniści na wsi polskiej 1944–1986*. Kraków: Wydawnictwo Myśli Nieinternowanej, 1988.
- Machałek, Małgorzata. „Przemiany polskiej wsi w latach 1918–1989”. *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 3 (2013): 55–80.
- Markiewicz, Władysław. „Socjologia Ziem Zachodnich i Północnych”. W: *Encyklopedia Socjologii. Suplement*, red. Zbigniew Boksański i in., 263–266. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2005.
- Mędrzecki, Włodzimierz. „Chłopi”. W: *Spółczesność polskie w XX wieku*, red. Janusz Żarnowski, 107–169. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2003.

- Misiuna, Władysław. „Osiągnięcia i perspektywy rozwoju rolnictwa Ziem Zachodnich”. W: *Rozwój gospodarczy Ziem Zachodnich w dwudziestolecium Polski Ludowej i jego perspektywy*, red. Wincenty Kawalec, 122–178. Poznań: Instytut Zachodni, 1964.
- Musiał, Wojciech. *Modernizacja Polski. Polityki rządowe w latach 1918–2004*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.
- Nadolski, Marek. *Komuniści wobec chłopów w Polsce (1941–1956). Mity i rzeczywistość*. Warszawa: Ośrodek Badań Społecznych, 1993.
- Osełkowski, Czesław. *Spoleczeństwo Polski Zachodniej i Północnej w latach 1945–1956*. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, 1994.
- Parsons, Talcott. *Das System moderner Gesellschaften*. Weinheim–München: Juventa Verlag, 2009.
- Siewierski, Jacenty. „Modernizacja”. W: *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, red. Jolanta Polakowska-Kujawa, 172–182. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 1994.
- Splisgart, Jacek. „Przemiany ery Meiji (1868–1912). Modernizacja a formowanie się «nowej» tożsamości w Japonii”. *Gdańskie Studia Azji Wschodniej* 10 (2016).
- Szczepański, Marek. S. *Teorie zmian społecznych. Wybrane zagadnienia*. Cz. 1: *Teorie modernizacji*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1985.
- Sztompka, Piotr. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Znak, 2002.
- Sztompka, Piotr. *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Znak, 2005.
- Szymańska, Daniela. „Niektóre zagadnienia urbanizacji w Polsce w drugiej połowie XX wieku”. W: *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, red. J. Słodczyk, 53–69. Opole: Uniwersytet Opolski, 2002.
- Thomas, William. I., Florian Znaniecki. *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group*. Boston: Richard G. Badger, The Gorham Press, 1918–1920.
- Wagner, Izabela. *Bauman. Biografia*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2021.
- Walerski, Konrad. „Brüche und Kontinuitäten in der historischen Tradition der polnischen Soziologie”. W: *Transformation in Polen und Ostdeutschland. Voraussetzungen, Verlauf und Ergebnisse*, red. Falk Flade, Anna M. Steinkamp, Konrad Walerski, 239–254. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2022.
- Wallerstein, Immanuel. *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*. Warszawa: Dialog, 2007.
- Webb, Sidney, Beatrice Webb. *Is Soviet Communism a New Civilisation?* London: The Lift Review, 1936.
- Wierzbicki, Zbigniew T. „Pół wieku socjologii wsi w Polsce”. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 29 (1967): 247–260.
- Woźniak, Robert B. „Rodowody socjologii Pomorza Zachodniego w zarysie. Dziedzictwo historyczne i nowa jakość”. *Edukacja Humanistyczna* 2 (2016): 7–31.
- Woźniak, Robert B. „U podstaw badań socjologii na Pomorzu Zachodnim”. *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2009): 54–89.
- Znaniecki, Florian. „Humanizm i poznanie”. W: tegoż, *Pisma filozoficzne*. T. 2, 235–458. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.
- Znaniecki, Florian. *Socjologia walki o Pomorze*. Toruń: Instytut Bałtycki, 1935.

- Znanięcki, Florian. „Znaczenie rozwoju świata i człowieka”. W: tegoż, *Pisma filozoficzne*. T. 1, 120–214. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.
- Zysiak, Agata. „Socjalizm jako modernizacja – powojenna historia Polski w perspektywie rewizjonistycznej”. *Przegląd Humanistyczny* 2 (2017): 135–145.
- Żarnowski, Janusz. „Społeczeństwo polskie”. W: *Społeczeństwo polskie w XX wieku*, red. Janusz Żarnowski, 8–72. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2003.

Abstrakt

Procesy modernizacyjne wdrożone przez władze Polski Ludowej objęły ze szczególnym nasileniem polską wieś. Zjawiska, takie jak industrializacja i urbanizacja, reorganizacja systemu rolnictwa czy wprowadzenie obowiązku szkolnego miały gwarantować awans społeczny mas chłopskich oraz przyczynić się do budowy nowego społeczeństwa socjalistycznego w powojennej Polsce. Ziemie Zachodnie i Północne, na których rozwój gospodarki społecznej odbywał się znacznie szybciej niż w Polsce Centralnej i Wschodniej, stanowiły swoiste laboratorium społeczne, a zarazem obszar szczególnie interesujący dla badań socjologicznych. Niniejszy artykuł ma na celu udzielenie odpowiedzi na pytanie, w jakiej mierze polska socjologia przyczyniła się w okresie PRL do analizy oraz udokumentowania procesu socjalistycznej modernizacji na wspomnianym terytorium.

Modernization of villages in the Western and Northern Lands of People's Poland in sociological reflection

Abstract

The modernization processes implemented by the authorities of People's Poland particularly affected the Polish countryside. Phenomena such as industrialization, urbanization, the reorganization of the agricultural system, and the introduction of compulsory education were meant to guarantee social advancement for the rural masses and contribute to the construction of a new socialist society in post-war Poland. The Western and Northern Lands, where the development of a socialized economy occurred much more rapidly than in Central and Eastern Poland, served as a unique social laboratory and an area of special interest for sociological research. This article aims to answer the question of the extent to which Polish sociology contributed during the PRL era to the analysis and documentation of the socialist modernization process in the mentioned territory.

Cytowanie

Konrad Walerski, „Modernizacja wsi na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski Ludowej w refleksji socjologicznej”, *Przegląd Zachodniopomorski* 38 (2023), 67: 337–359. DOI: 10.18276/pz.2023.38-15.